

Skoro jako pierwszy zamieszczono tekst w języku włoskim, to być może jest to prototyp; także wprowadzenie jest w tym języku. Przykładowo można przywołać I. 2, 5; II. 10, 11; III. 4. W języku polskim np. w I. 2 dodano dodatkowe zdanie, które jest w pewnym sensie niemal powtórzeniem tej samej wcześniejszej myśli (s. 52). Natomiast w II. 10 dodano interesujące zdanie (s. 55). Można zauważyć i w innych tłumaczeniach pewne pytania i wątpliwości (s. 27, 41). Tych pytań można postawić bardzo wiele, a może jednak nie chodzi o pewną schematyczność. Zatem jednak analizując poszczególne fragmenty można zauważyć, że nie są dokładnymi tłumaczeniami pewnego wzorcowego tekstu.

Rachunek sumienia jest ważnym elementem indywidualnego życia chrześcijańskiego. Zatem jest to niezwykle szeroki i ważny element w życiu ludzi wiary, w życiu każdego ochrzczonego. Jego miejsce dotyczy nie tylko sakramentu pokuty i pojednania, choć jest to szczególnie ważny integralny element tego sakramentu, ale także tożsamości chrześcijanina i chrześcijaństwa. To są bardziej uniwersalne spotkania ze swym sumieniem i ludzkim wnętrzem, z ludzkim sercem. Wydaje się zatem, że zapewne ta propozycja Penitencjarii Apostolskiej będzie pewnym modelem dla innych rachunków sumienia. Nie należy jednak jej się niewolniczo trzymać; Kościół i życie wiary są bowiem o wiele bogatsze.

Bp Andrzej F. Dziuba

Józef Grzywaczewski, *The Biblical Idea of Divine Mercy in the Early Church*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2016, ss. 376.

Ks. prof. J. Grzywaczewski podjął się cennego dzieła opracowania myśli ojców Kościoła nt. Miłosierdzia Bożego we wczesnej myśli chrześcijańskiej.

Jak sam we wstępie przyznaje, nie chodzi o wyczerpującą prezentację całej myśli Ojców na ten temat, ale pewnych wątków, wybranych wypowiedzi Ojców. Podjęcie tematu Bożego miłosierdzia w nauczaniu starożytnym niesie z pewnością ryzyko zagubienia się w ogromie materiału. W bazie łacińskich tekstów patrystycznych same słowa o rdzeniu *misericord* – występują ponad 12 tysięcy razy. Ogarnięcie całościowej tej idei w starożytności jest wprost niemożliwe dla jednego badacza. Pojedynczy eksplorator jest w stanie zgłębić jakieś wybrane aspekty. I faktem jest, że nasz autor skupił

się na wybranych aspektach, można rzec, na takich, które miały, i nadal mają, jakąś większą nośność pastoralną i praktyczną. W założeniu swoim poprzestał na wybranych źródłach. Czy są one reprezentatywne dla całej myśli wczesnego Kościoła? Jako recenzent nie jestem w stanie tego do końca ocenić, ale wydaje się, że tak. Wybrani autorzy i dzieła są pewną klasyką na przykład co do dyscypliny moralnej Kościoła starożytnego.

Książka, z założeń autorskich i w swym finalnym kształcie, mieści się na pograniczu rozprawy naukowej, skryptu akademickiego i pozycji popularnonaukowej. Połączenie tych aspektów oceniam jako jej walor. Jej wartość broni się właśnie przy uwzględnieniu jej gatunku pisarskiego. Nie jest w pełni rozprawą, monografią naukową, bo raczej sygnalizuje, zapowiada różne tematy aniżeli je kompletnie wyczerpuje. Nie jest tylko skryptem powstałym na użytek słuchaczy wykładu monograficznego, bo szeroka perspektywa, podejmowane analizy, bogata dokumentacja źródłowa, rozwinięty aparat naukowy czyni z niej coś więcej. Nie jest też zwykłą teologiczną książką popularnonaukową z tego samego jak powyżej względu, ale ma przy tym bardzo dużą wartość praktyczną, pastoralną. Nakreśla jakąś panoramę myśli patrystycznej o miłosierdziu Bożym. Z pożytkiem i satysfakcją może do niej sięgnąć zarówno teolog, jak i zwykły pobożny wierny.

W czasach szczególnego kultu Bożego Miłosierdzia wartość takiej naukowo-popularyzatorskiej inicjatywy jest nieoceniona. Przed rozpoczęciem się niedawno już zakończonych obchodów Roku Miłosierdzia Kościół katolicki dostrzegł potrzebę sięgnięcia do myśli Ojców na temat tej tajemnicy. Papieska Rada ds. Nowej Ewangelizacji wyszła z inicjatywą opracowania tej myśli, mając na uwadze pożytek pastoralny. W jej rezultacie powstało kościelne opracowanie, które w języku polskim zostało wydane pod tytułem *Miłosierdzie u ojców Kościoła: nadzwyczajny Jubileusz Miłosierdzia 2015-2016*, Wydawnictwo św. Stanisława BM, Kraków 2015, ss. 76. Książka ks. prof. J. Grzywaczewskiego jest kolejnym krokiem naprzód w tego rodzaju publikacjach, rozszerza panoramę o aspekt biblijny, ma charakter naukowy i wychodzi poza stronę ściśle pastoralną.

Autor przyjął ciekawą w sumie metodę pewnego jakby dialogu z ojcami Kościoła. Przytacza obszerne teksty źródłowe, komentuje je, docieka niektórych myśli, wnikając w nie z właściwą sobie zdolnością do analizy, dopowiada. Pokazuje czytelnikowi potencjał kościelnej tradycji, jej żywotność, zdolność do zainspirowania współczesnego odbiorcy. Taka metoda ma swoje plusy i minusy. Pozwala spotkać się z oryginalną myślą starożytnych autorów, ale prowadzi też do nieuniknionych powtórzeń, niespójności

wątków. Takie są jej konsekwencje, gdy wybierze się żywy i bezpośredni kontakt z myślą starożytnych autorów.

Niewątpliwym atutem książki jest język angielski, w którym została napisana. Wedle osobistej znajomości tego języka, stwierdzam jego solidny i prosty charakter, wystarczający dla tego rodzaju monografii. Dzięki użyciu powszechnie znanego języka autor może zaprezentować szerszemu, bo międzynarodowemu kręgowi czytelników pewne forum nie tylko wypowiedzi ojców Kościoła, ale i ich komentatorów. Przytaczając tak samo badaczy zachodnich, jak i polskich, wskazuje też na głos polskich patrologów w wielu dyskutowanych kwestiach.

Ks. Leon Nieścior

Fleur S. Houston, *You Shall Love the Stranger as Yourself. The Bible, Refugees and Asylum, (Będziesz miłował przybysza jak siebie samego. Biblia, uchodźcy i azyl), Biblical Challenges in the Contemporary World, Routledge: London – New York 2015, ss. 205.*

W renomowanej serii „Biblijne wyzwania dla współczesnego świata”, wydawanej pod auspicjami Uniwersytetu w Edynburgu, ukazała się pozycja poświęcona biblijnej perspektywie refleksji nad zjawiskiem migracji, zwłaszcza w kontekście napływu do Europy milionów uchodźców oraz migrantów zarobkowych z północnej Afryki i Azji.

Autorka Fleur S. Houston jest pastorem Zjednoczonego Kościoła Reformowanego, zaangażowaną w działalność ekumenicznej Sieci Kościołów na rzecz Uchodźców (Churches Refugee Network), która zajmuje się na terenie Wielkiej Brytanii pomocą uchodźcom i wszelkim osobom ubiegającym się o azyl.

Tytuł książki został zaczerpnięty z Księgi Kapłańskiej i nawiązuje do prawodawstwa Mojżeszowego: „Przybysza, który się osiedlił wśród was, będziecie uważać za obywatela. Będziesz go miłował jak siebie samego, bo i wy byliście przybyszami w ziemi egipskiej. Ja jestem Pan, Bóg wasz!” (Kpł 19, 34). Książka nie ma jednak charakteru wyłącznie historycznego, lecz stanowi próbę systematyzacji teologicznej, ukierunkowanej na konkretne współczesne problemy związane z napływem uchodźców i postawą kościołów chrześcijańskich, zwłaszcza wywodzących się z nurtu protestanckiego,